

STRUKTURA POPULISTIČKE IDEOLOGIJE: SRBIJA 2017¹

Bojan Todosijević

Ljubomir Hristić
Institut društvenih nauka
Beograd

SAŽETAK

U literaturi je sve prisutnije shvatanje da se populizam može tumačiti kao ideologija koja ima specifičnu, iako 'tanku', sadržinu. Smatra se da to važi ne samo za političke partije i pokrete, nego i da karakteriše stavove onih koji pružaju podršku populističkim partijama i ličnostima. Komparativna studija izbornih sistema (CSES, www.cses.org) je u svoj 5. modul uključila operacionalizaciju populističke ideologije kao kombinaciju tri osnovne orijentacije: negativnog stava prema manjinama i imigrantima, negativnog stava prema političkim elitama i isključive koncepcije nacionalnog identiteta. U ovom radu analiziramo u kojoj meri takva koncepcija populističke ideologije ima empirijsku podršku na osnovu podataka iz Srbije. Podaci su prikupljeni nakon predsedničkih izbora 2017. godine, metodom on-line anketiranja. Testirana je strukturna hipoteza o međusobnoj povezanosti teorijskih komponenti populističke ideologije. Nakon toga je analizirana povezanost dimenzija komponenti populističke ideologije sa partijskim preferencijama. Rezultati su pokazali da navedene tri komponente ne konvergiraju ka jednoj opštijoj dimenziji populističke ideologije. Zaključeno je da skala antielitizma, u kontekstu Srbije, jeste indikator stava prema partijama na vlasti, a ne samo populističke antipatije prema političkoj eliti.

KLJUČNE REČI: Populizam, ideologija, izbori, Srbija, CSES

Kontakt autora:

Bojan Todosijević, Institut društvenih nauka, Kraljice Natalije 45, Beograd, Srbija.
E-pošta: bojan.todosijevic@gmail.com

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2020. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

UVOD

Populizam podrazumeva sindrom stavova koji izražava pojednostavljeno shvatanje rešavanja političkih problema. Pošto se često tumači kao ideološka osnova podrške radikalnim ili ekstremnim političkim partijama, smatra se da lako može da vodi ugrožavanju kvaliteta demokratije. Pojava i uspeh populističkih partija i političara u mnogim stabilnim demokracijama doveli su do naglog porasta interesovanja istraživača za fenomen populizma tokom poslednjih decenija. Kako kaže Mudde, populistički *Zeitgeist* karakteriše naše doba (Mudde 2004).

Međutim, to što je pojam populizma čest u literaturi ne znači da postoji konsenzus u pogledu njegovog značenja. Predmet ovog rada je ispitivanje koncepcije populizma kao političke ideologije, a ne samo kao retoričkog stila ili harizmatičnog vođstva. Uprkos tome što se lako može steći utisak o konceptualnom haosu u oblasti proučavanja populizma, činjenica je da je tokom poslednje dve decenije došlo do znatnog napretka, posebno u oblasti koja se bavi empirijskim proučavanjem populističkih stavova. Shvatanje prema kojem populizam zaista može da se tumači kao ideologija sa specifičnim sadržajem zastupa rastući broj istraživača (e.g., Mudde 2004; Zaslove 2008; Ivarsflaten 2008; Rooduijn 2014). Kao specifičnost populizma kao ideologije ističe se njegova idejna suženost, sadržinsko siromaštvo. Najčešće se sastoji od nekoliko osnovnih ideja koje se tiču specifičnih tema, dok se mnoga pitanja bitna za tradicionalne ideologije zanemaruju. Zbog toga se, smatraju autori, populizam često naslanja na druge tradicionalne ideologije levice i desnice. U skladu sa tom koncepcijom, Kanovan, na primer, definiše populizam kao „tanko centriranu ideologiju” (Canovan 2002).

U literaturi se nekoliko ideoloških elemenata navodi kao tipičnih za savremene populizme. Među njima se najčešće sreću antielitizam, na različite načine imenovan etnocentrizam (antiimigranški stav, antimanjinska orijentacija), nativizam (tj. isključiva koncepcija nacionalnog identiteta), podrška populističkom vođstvu, i slično. Uprkos brojnim istraživanjima, potraga za ideološkom suštinom populizma, posebno na nivou stavova građana, još uvek traje. Ono što je potrebno da bi se ostvario napredak jeste sistematsko istraživanje sadržine populističkih stavova u različitim kulturnim i političkim kontekstima. Na taj način će biti moguće razlučiti koje karakteristike populističke ideologije imaju univerzalniji karakter, a koje su podložnije lokalnim varijacijama. Ovakva istraživanja imaju i teorijski i metodološki značaj. Na teorijskom nivou, mogu da razjasne sliku koji model strukture populističke ideologije ima empirijsku podršku i koji elementi su pod uticajem kontekstualnih faktora. Sa metodološke strane, ključno pitanje je operacionalizacija, tj. merenje elemenata populističke ideologije. Neophodno je razjasniti kada su razlike u rezultatima između

različitih zemalja posledica različitog karaktera populizma, a kada se radi o uticaju kontekstualnih faktora na merenje, tj. kada se radi o artefaktima primenjene metodologije.

Opisani problem je predmet ovog rada. U njemu se analizira struktura populističkih stavova na uzorku ispitanika iz Srbije. Model koji se testira izveden je iz savremene literature o populizmu, a operacionalizovan je u okviru upitnika iz 5. modula CSES projekta (The Comparative Study of Electoral Systems, www.cses.org). CSES je globalni međunarodni projekat, posvećen istraživanju političkog ponašanja i političkih stavova.

U narednim poglavljima prvo ukratko dajemo pregled relevantne literature o populizmu kao ideologiji. Nakon toga sledi kratki prikaz političkog pejzaža u Srbiji u periodu izbora iz 2017. godine, sa posebnim osvrtom na eventualni populistički karakter tadašnjih političkih aktera. Nakon toga sledi pregled metodologije, te prikaz i diskusija rezultata. U prvom koraku analiziramo strukturu populističke ideologije – počevši od CSES modela. U drugom koraku posmatramo korelacije između dimenzija populizma i simpatija prema političkim partijama.

POPULIZAM – POTRAGA ZA IDEOLOŠKOM SUŠTINOM

Tvrdnja da je populizam kontradiktorni koncept – jeste opšte mesto. Mnogi tekstovi o populizmu započinju isticanjem činjenice da različiti autori pripisuju različito značenje pojmu populizma. Bez ulaženja u detaljan pregled te literature, ovde ukratko pominjemo samo dva različita viđenja – da je populizam prvenstveno retorički stil i da populizam poseđuje izvesnu ideološku srž i suštinu.

Populizam se neretko prikazuje prvenstveno kao retorički stil, koji može u većoj ili manjoj meri da karakteriše političare, kandidate, partije (Jagers & Walgrave 2007; Block & Negrine 2017). Kao tipična populistička retorička sredstva navode se podilaženje osećanjima mase, isticanje korumpiranosti i otuđenosti svojih protivnika i slično. Tu se implicitno smatra da je sama sadržina populističke retorike promenljiva i da se može kombinovati sa različitim, pa i protivrečnim, ideološkim stremljenjima. Po Taggartovim rečima, „Kada se populizam vidi kao politički stil, različitim akterima, epizodama i politikama može da se pripíše atribut 'populistički', ali to ne bi impliciralo naročito čvrstu koherentnost između imenovanog fenomena i bilo kojeg drugog ideološkog ili primenjenog elementa”. (Taggart 2000, 95–8; Taguieff 1995).²

2 U tom duhu, Zaslove pravi razliku između „političara koji upotrebljavaju populističke teme, kao što su Tony Blair i Nicolas Sarkozy, i istinskih populista kao što su Jörg Haider ili Silvio Berlusconi” (2008, 331).

Svakako je ambiciozniji pokušaj da se definiše ideološka suština, ili srž populizma. Takvi pokušaji nisu retki. Na primer, pojedini autori smatraju da populizam karakterišu vrlo specifične ekonomske politike, kao na primer zamena uvoza domaćom robom (*import substitution*, engl.; Schamis 2006).

Početak 21. veka u literaturi se iskristalisalo viđenje po kojem se populizam može konceptualizovati kao 'tanka ideologija', i da se tako može obuhvatiti naizgled velika šarolikost političara, partija i pokreta kojima se pripisuje epitet populistički. Prema Stenliju, „njegova tanka priroda znači da ne može da stoji sam kao praktična politička ideologija: nedostaje mu kapacitet da ponudi širokoobuhvatni i koherentni program za rešavanje krucijalnih političkih pitanja” (Stanley 2008, 95). Zbog toga se 'populistička srž' redovno sreće u kombinaciji sa nekim drugim ideološkim elementima, pa i onima koji pripadaju tradicionalnim ideologijama. Margaret Kanovan iznosi sličnu koncepciju, prema kojoj je populizam „tanko centrirana ideologija” ('thin centered' ideology), a ne samo retorički stil (Canovan 2002). Ta ideološka srž populizma se zatim redovno kombinuje sa različitim ideološkim dimenzijama, kao što su etnocentrizam, antiimigrantska orijentacija, radikalni nacionalizam, u slučaju savremenog desničarskog populizma (Ivarsflaten 2008).³

Kas Mudde je jedan od autora koji je znatno uticao na trenutno predominantnu koncepciju populizma. Po njegovim rečima, populizam je „ideologija koja smatra da je društvo u krajnjoj liniji podeljeno na dve homogene i suprotstavljene grupe, 'čisti narod' nasuprot 'korumpiranoj eliti', i koja tvrdi da politika treba da bude izraz opšte volje naroda (*volonté générale*)” (Mudde 2004, 543; Pappas 2012; Woods 2014; Fennema 2005; Pauwels 2010). Ono što je ovde posebno važno istaći je da se antielitizam često smatra kao upravo ona karakteristika zahvaljujući kojoj populizam 'prevazilazi' tradicionalnu podelu na levicu i desnicu. Dok je, na primer, etnocentrizam tipičan za desničarski populizam, a egalitarijanizam više za levičarski, antielitizam povezuje te ekstreme i sugeriše da zaista populizam može biti podjednako levi kao i desni. I drugi autori ističu podelu između 'čistog naroda' i 'korumpirane elite' kao centralnu za populizam. Već pominjani Stenli takođe smatra da je ta podela u suštini 'tanke ideologije populizma' (Stanley 2008).

Zapažanje da se u praksi sreću različite kombinacije elemenata populističke ideologije navodi autore da s time u skladu i imenuju različite vrste populizma. Tako, na primer, Zaslov navodi tri različite forme populizma: radikalni desničarski populizam, populizam desnog centra i levičarski populizam. U savremenoj literaturi svakako se najčešće sreće radikalni,

3 Za više detalja o savremenoj koncepciji populizma kao ideologije, uputili bismo čitaoce na radove Šalaja i saradnika (Grbeša & Šalaj 2018; Šalaj 2012).

desničarski populizam (Zaslove 2008). Uz antielitizam, tipični ideološki elementi ovog populizma su i etnocentrizam ili nativizam, antikorupcijska orijentacija, antiimigrantska orijentacija, a sreću se i elementi ekonomskog egalitarizma (Betz 1993; Ivarsflaten 2008; Mudde 2004; Rooduijn 2014; Todosijević 2015). Tipični akteri iz te kategorije su, na primer, austrijski FPÖ, nizozemski VVD. Zapravo, pojedini rezultati sugerišu da je nezadovoljstvo povodom politike prema imigrantima „ono što ujedinjuje populiste u zapadnoj Evropi”, a ne antielitizam ili antikorupcionaštvo (Ivarsflaten 2008).

Uglavnom, savremena literatura o populizmu ističe sledeće klaster stavova, ili populističke atribute, kao najvažnije elemente savremenog populizma, koji u kombinaciji sa 'tankom ideološkom srži' grade konkretne manifestacije populističke ideologije:

Antielitistička orijentacija, nepoverenje u institucije reprezentativne demokratije, i politička alijenacija čine prvi klaster populističkih stavova. Ovo je blisko Mudeovoj definiciji populizma, kao i drugim srodnim koncepcijama, gde se ističe rascep između naroda i političke elite (Akkerman et al. 2013; Mudde 2004; Fennema 2005; Pauwels 2010).

Antimanjinska orijentacija, sa različito imenovanim srodnim stavovima, kao što su etnocentrizam, antiimigrantska i antiazilantska orijentacija, ksenofobija, 'nativizam', i slično, čine drugi ključni element populizma. Ova dimenzija je došla u fokus pažnje istraživača krajem XX veka, sa porastom tenzija između rastućeg broja imigranata i azilanata i 'domaćih' stanovnika. Pojedini autori, kao, na primer, Ivarsflaten, nalaze da je ova orijentacija jedini zajednički prediktor preferencija za desničarske populističke partije u nekoliko zemalja Evrope (Ivarsflaten 2008). Štaviše, Van der Brug i Fennema smatraju da bi bilo ispravnije da se te partije nazivaju antiimigrantske partije (Van der Brug & Fennema 2007). Netrpeljivost, naravno, može biti, i često jeste, usmerena i na 'domaće' etničke manjine. Po rečima Miščevića, na primer „Hrvatski desni populizam, uvijek „za dom spreman”, održava vezu čuvstvene solidarnosti s barem nekim elementima ustaškog pokreta: antisemitizam više ne igra nikakvu, ali mržnja prema Srbima igra središnju ulogu”. (Miščević 2019, 41)

U sferi ekonomije, kod populista se često sreću različite forme ekonomskog egalitarizma. To se gotovo bez izuzetka sreće kod levičarskog populizma.⁴ Međutim, takva ekonomska orijentacija se ponekad sreće i kod predstavnika desničarskog populizma (Derks 2006; Pauwels 2010). Ipak, karakter ekonomske filozofije u okviru savremenog populizma nije tako jednostavan. Prema Derksu, „Populizam kao 'tank' ideologija ne sadrži

4 Ekonomski egalitarizam je, naravno, zapravo jedna od definišućih karakteristika leve generalno.

nikakvu specifičnu ekonomsku doktrinu”, ali su njegove konkretne manifestacije redovno povezane sa specifičnim ekonomskim preferencijama, kao što je, na primer, protivljenje ekonomskoj pomoći siromašnima (*anti-welfarism*, Derks 2006). Po njegovim rečima, desničarski populizam „ne uzima oblik ideje univerzalne jednakosti, nego pre partikularističke i utilitarne identifikacije sa sopstvenom grupom” (Derks 2006, 181). Dakle, egalitarijanizam se javlja i na populističkoj desnici, ali u formi koja je isključiva a ne univerzalna.

U kontekstu Evrope, važan i čest element populističkih programa je i suprotstavljanje daljoj unifikaciji Evropske unije, a u pojedinim slučajevima i zahtev za istupanje iz Evropske unije. Takve preferencije su, sa jedne strane, bliske izolacionističkim i nacionalističkim sentimentima na desnici. Sa druge strane, uklapaju se u antiglobalistička i antikapitalistička stremljenja radikalne levice.

Analiza javnog diskursa, retorike populističkih političara, programa i aktivnosti političkih partija daju važnu ali ipak nepotpunu sliku o karakteru savremenog populizma. Za potpuniju sliku, neophodno je istražiti relevantne stavove i na nivou građanstva, to jest populusa. Da bi se proverila teza o postojanju opštije populističke ideologije potrebno je utvrditi da li između različitih pretpostavljenih elemenata populističke ideologije zaista postoji povezanost, i da li tako definisana populistička ideologija korelira sa preferencijama za populističke partije.

Rodaujn je podvrgao empirijskoj proveru hipotezu o kovarijaciji nekoliko osnovnih elemenata populističke ideologije u Nizozemskoj (Rooduijn 2014). On je utvrdio da zaista postoji određeni stepen povezanosti između različitih pretpostavljenih komponenti populizma, kao što su nativizam, populizam, autoritarnost. Zaključio je da „postoji dublji faktor drugog reda koji objašnjava korelacije između tih latentnih faktora. Očigledno, DRP [desničarska radikalna populistička] ideologija postoji kao koherentni latentni stav ne samo među partijama nego takođe i u javnosti. [...] Ovaj DRP stav je snažno povezan sa glasanjem za DRP Partiju slobode (PVV)”. (Rooduijn 2014, 88–9)

Takođe, na podacima iz Nizozemske Todosijević (2015) nalazi značajne *razlike* između levičarskog i desničarskog populizma. Etnocentrizam se pokazao kao jedna od centralnih komponenti desničarskog populizma (glasača i simpatizera ranije aktivne LPF stranke), dok je za Socijalističku partiju, koja se ponekad smatra predstavnikom populističke levice, bilo karakteristično samo nešto izraženije prihvatanje tradicionalnih komponenti levičarske ideologije.

Ipak, da bi portret populističke ideologije u savremenoj Evropi izgledao konfuznije, Rodaujn u jednom novijem istraživanju izveštava da zapravo *nema* zajedničke karakteristike glasača populističkih partija u Evropi.

Njegovi zaključci su zasnovani na analizi 15 političkih partija iz 11 zapadno-evropskih zemalja (Rooduijn 2018).

Jedan od razloga za još uvek neodređeni status hipoteze o koherentnoj populističkoj ideologiji je i relativni nedostatak komparativnih istraživanja koja bi bila bazirana na adekvatnoj metodologiji – istovetnoj operacionalizaciji populističke ideologije i podjednakom kvalitetu metodologije prikupljanja podataka. Peti modul CSES projekta (The Comparative Study of Electoral Systems, www.cses.org) je razvijen upravo sa ciljem da se ideologiji populizma, i njenoj rasprostranjenosti među političkim partijama i glasačima, pristupi na sistematski način i na globalnom nivou.

Na teorijskom nivou, pošlo se od ideja autora koji ističu 'tanki' karakter populizma i centralnu ulogu antielitističke orijentacije (Canovan 2002; Mudde 2004, Hobolt et al. 2016). Prema CSES koncepciji, od centralnog su značaja „tri osnovne, i povezane, komponente populističkih stavova:

1. Stavovi prema političkim elitama i izbornoj demokratiji,
2. Stavovi prema drugim grupama (*out-groups*) unutar društva,
3. Percepcija „naroda” i vezanost uz naciju” (Hobolt et al. 2016, 5)

Prva dimenzija se odnosi na kritički stav prema političkim elitama, njihovo viđenje kao korumpiranih i otuđenih od „naroda”. U istu dimenziju spada i kritički stav prema demokratiji, zamerke na račun neefikasnosti demokratskog sistema i preferencije za 'snažnog vođu', koji bi nekako imao direktnu vezu sa problemima i potrebama populusa.

Druga dimenzija se odnosi na negativne stavove prema različitim grupama koje se doživljavaju kao tuđe, strane u tkivu sopstvenog naroda. Na primer, to mogu biti etničke manjine, konfesionalne manjine, imigranti, izbeglice, azilanti i slično. Za populističku ideologiju je karakterističan negativan stav prema takvim grupama.

Kod treće dimenzije se radi o konflaciji nacionalizma, nativizma i glorifikacije 'naroda'. Koncepcija nacije je ovde ekskluzivna – pripadnik nacije se postaje rođenjem od roditelja koji su takođe pripadali toj naciji. Imigranti i drugi ne mogu postati pravi 'Holandani' ili 'Austrijanci' bez obzira na njihova nastojanja, jer im je, u pojedinim verzijama populizma, civilizacija zapadne Evrope strana.

Ovako koncipirana populistička ideologija je zatim operacionalizovana kroz niz tvrdnji i stavova koje izražavaju različite elemente populizma. Detalji o ovako koncipiranim poddimenzijama populističke ideologije, zajedno sa osnovnim metrijskim karakteristikama primenjenih skala, nalaze se na početku prikaza rezultata.

SLUČAJ: SRBIJA 2017.

Srbija, kao i većina drugih savremenih demokratija, može se smatrati relevantnom za proveru hipoteze o strukturi populističke ideologije. Politika

u Srbiji svakako nije mogla ostati imuna na globalni talas populizma, ili populistički „Zeitgeist”, po Mudeovim rečima (Mudde 2004). Zapravo, elemente populizma možemo pronaći i u politici u ranijim periodima više-partijskog sistema Srbije. Dakle, za proveru ideje o strukturi populističke ideologije slučaj Srbije je nedvosmisleno relevantan.

Situacija je nešto kompleksnija u pogledu provere hipoteze o povezanosti populističke ideologije sa preferencijama za populističke partije. Za razliku od pojedinih zapadnoevropskih slučajeva, u Srbiji nije lako identifikovati jednu partiju kao čisto populističku. Zapravo, ako bismo analizirali retoriku političkih partija, zapazili bismo populističke elemente svakako kod većine partija, što sugerise da su razlike između partija na dimenzijama populističke ideologije možda vrlo male.

Glavne političke snage međusobno suprotstavljene na političkoj sceni Srbije u vreme sprovođenja ovog istraživanja su bile, sa jedne strane, Srpska napredna stranka (SNS) sa svojim koalicionim partnerima (prvenstveno Socijalistička partija Srbije, SPS) i satelitima. Na drugoj strani se nalazila heterogena grupa partija i pokreta, među kojima je ipak nešto izrazitiju ulogu igrala DS, iako znatno oslabljena u odnosu na period do 2012. godine.

Pobednik predsedničkih izbora iz 2017. godine i njegova stranka (SNS) su na vlast došli na izborima 2012. godine. Na tim izborima su nastupali sa izrazito antielitističkom retorikom, dakle, moglo bi se bez dileme reći – populistički. Tada vladajuća DS je optuživana za korumpiranost, klijentelizam, otuđenost od običnog naroda i elitizam beogradskih anacionalnih liberala (e.g., Jovanović 2013, 13). Istovremeno, SNS se samopromovisao kao branilac interesa 'običnog naroda', dok je DS prikazivan kao otuđen od naroda, elitistički, i da radi u interesu stranih sila (Spasojević 2017, 81; Stojiljković & Spasojević 2018). Uglavnom, jasno je da se u periodu izbora 2017. godine SNS može smatrati ne samo nacionalističkom, konzervativnom i autoritarnom partijom, nego i populističkom (Mikucka-Wójtowicz 2017; Jovanović 2018), ili čak „proevropskim populistima” (Spasojević 2017, 81). U istom duhu, Kajl i Guzlčin (Kyle & Gultchin 2018) svrstavaju A. Vučića u kategoriju 'kulturnog' populizma (ne misli se 'kultivisanog', nego populiste u sferi kulturne politike a ne, recimo, ekonomske). Iako su u vreme sprovođenja ove ankete već bili pet godina na vlasti, antielitistička retorika je ostala sastavni deo javnog nastupanja SNS-a (Spasojević 2017). Objekat kritike, naravno, nisu političari uopšte, nego pojedinci i organizacije asocirani sa opozicionim političkim partijama. U svakom slučaju, u literaturi je zapaženo da politika koju vode A. Vučić i SNS, kao i njihov politički stil, veoma podsećaju na politiku Viktora Orbána i njegovog Fidesa (Schenkkan & Repucci 2019).

Dakle, iako je SNS kontrolisao vlast tokom pet godina pre ovog istraživanja, i dalje je moguće da će se identifikovati elementi antielitizma kod njihovih glasača. Što se tiče preostalih dimenzija populističke ideologije, reputacija SNS-a sugerise da će simpatizeri te stranke pokazati izraženiji nivo negativnog stava prema manjinama, kao i sklonost ka isključivoj koncepciji nacionalnog identiteta. Iako se SNS, nakon izdvajanja iz Srpske radikalne stranke, deklariseo kao proevropska stranka, zainteresovana za prevazilaženje konflikata u regionu, neizvesno je u kojoj meri je ta preorijentacija raširena na nivou stavova njihovih glasača i simpatizera.

I pored kontinuiranog antielitizma iz kampa SNS-a i srodnih partija, ipak se viši nivo antielitizma očekuje kod simpatizera pojedinih opozicionih partija. U vreme izbora 2017. to su bili glasači predsedničkih kandidata Saše Jankovića (kojeg je podržala Demokratska stranka, Nova stranka, itd.), Vuka Jeremića (podržanog od SDS-a, Nove Srbije, itd.), Saše Radulovića (pokret Dosta je bilo), zatim glasači nezavisnog kandidata poznatog pod pseudonimom Ljubiša Preletačević Beli. Razlog za povišeni antielitizam kod ovih glasača ne mora da bude samo populistički antielitizam, nego i sama činjenica da su te partije u opoziciji i da se bore da svrgnu aktuelnu vlast na izborima. Naravno, ni optužbe na račun korumpiranosti, nedemokratske, autoritarne SNS vlasti, od strane opozicionih aktivista, nisu bile retke, i njihova refleksija se može očekivati u odgovorima ispitanika.

Pored navedenog, većina tadašnjih opozicionih stranaka i grupa tradicionalno privlače glasače koji su tolerantniji i manje nacionalistički orijentisani. To znači da se kod njih očekuju relativno niži skorovi na preostalim dimenzijama populizma – antimanjinskoj orijentaciji i isključivom nacionalnom identitetu.

Jedan od najuspešnijih kandidata na izborima 2017. bio je Luka Maksimović, pod pseudonimom Ljubiša Preletačević Beli. Iako se radilo o šaljivom kandidatu, sa namerom da izloži ruglu celokupnu profesionalnu političku scenu Srbije, ovaj kandidat je bio zapravo treći najuspešniji na tim izborima. S obzirom na izrazito kritički stav prema srpskoj 'političkoj klasi' u celini, moglo bi se očekivati da će njegovi simpatizeri i glasači pokazati posebno visok nivo antielitističke orijentacije, a time i populizma. Na preostalim dimenzijama populizma, očekivali bi se ispodprosečni skorovi kod simpatizera Belog. Čitava njihova kampanja je obilovala šaljivim, nekonvencionalnim pristupom, koji je u suprotnosti sa konvencionalizmom, konzervativizmom i tradicionalizmom koji su u osnovi antimanjinske i nacionalističke orijentacije. Iz njihovih nastupa se među temeljnim vrednostima jasno nazirala tolerancija (dakle očekuju se niži skorovi na pitanjima antimanjinske orijentacije) i inkluzivno definisanje nacionalnog identiteta.

Dakle, očekivanja u pogledu razlike između glasača različitih predsjedničkih kandidata na dimenziji antielitizma nisu sasvim jednoznačna. Rezultati sigurno zavise od načina na koji su pitanja iz te skale interpretirana od strane ispitanica i ispitanika. Mnogo su jasnija očekivanja u pogledu druge dve dimenzije populizma. Očekuju se viši skorovi kod glasača i glasačica koji su podržali A. Vučića.

PROBLEM, CILJ, HIPOTEZE

Cilj ove analize je da proverimo da li navedena CSES operacionalizacija populističke ideologije funkcioniše na koherentan i konzistentan način, tj. da proverimo da li ima osnova za shvatanje da je populizam zaista koherentna ideologija. Da bi se to proverilo, potrebna su istraživanja bazirana na uporedivoj metodologiji, koja koriste iste merne instrumente. Ovde je upravo to slučaj: koristi se CSES definicija populizma, i analiziramo strukturu populističke ideologije, tj. skale populizma, na uzorku ispitanika iz Srbije.

Problemu strukture populističke ideologije pristupa se primenom faktorske analize na CSES operacionalizaciju populističke ideologije. Očekuje se da će ranije opisane tri komponente konvergirati ka opštoj dimenziji populističke ideologije. Kovarijansa dimenzija populizma ka opštijoj dimenziji dala bi podršku viđenju da populizam nije samo politička etiketa, nego da je to ipak ideološka orijentacija, ma koliko 'tanka', koja postoji na nivou stavova građanki i građana. Analiza ovog problema je relevantna za razumevanje specifičnog slučaja – Srbije na izborima 2017. godine, ali i za opštiji problem merenja populističke ideologije i kroskulturalnu validnosti trodimenzionalnog modela uključenog u CSES Modul 5 upitnik.

Prva, strukturna, hipoteza, dakle, glasi: *Komponente populističke ideologije definisane na osnovu CSES operacionalizacije pokazaće jasnu tendenciju konvergencije ka opštijoj dimenziji populizma.*

Drugi istraživački zadatak se odnosi na prediktivnu, tj. eksplanatornu funkciju elemenata populističke ideologije. Operacionalizacija i merenje populističke ideologije se mogu smatrati uspešnim ako dimenzije populizma koreliraju sa preferencijama za populističke partije. Zbog toga je drugi deo analize usmeren na proveru povezanosti između dimenzija populizma i partijskih preferencija u Srbiji.

Iz navedenog sledi druga hipoteza: *Očekuje se da će opšta populistička ideologija, kao i njene komponente, biti u korelaciji sa preferencijama za partije sa populističkom reputacijom.* Ovakva formulacija druge hipoteze je, naravno, zavisna od ishoda testiranja prve hipoteze. U slučaju da strukturna hipoteza ne bude potvrđena, analiza će se usmeriti na komponente, tri poddimenzije teorijski zamišljene populističke ideologije. Modifikova-

vana druga hipoteza bi tada glasila da se očekuju povezanosti koje reflektuju poznatu reputaciju ispitivanih stranaka i kandidata. Dakle, tu bi korelacije reflektovale temeljnija ideološka opredeljenja, koja nisu dovoljno koherentna da bi se govorilo o opštoj populističkoj orijentaciji – kako je definisana u savremenoj literaturi.

METOD

UZORAK I ANKETIRANJE

Celokupni CSES Module 5 upitnik bio je uključen u on-lajn istraživanje javnog mnjenja koje je sprovedeno u Srbiji, u periodu nekoliko meseci nakon izbora 2017. godine. Deo tog CSES upitnika predstavlja i operacionalizacija populističke ideologije.

Upitnik je popunilo oko 2.100 ispitanika (na sva pitanja je odgovorilo oko 1.500 ispitanika). Uzorak je sačinjen na osnovu adresa elektronske pošte slobodno dostupnih na internetu. Uz pomoć specijalnog pretraživača, pregledan je veliki broj internet stranica lociranih u Srbiji, i sa njih su prikupljene dostupne adrese. Na svaku email adresu poslato je do 4 poziva da se uključe u anketu. Nekakav odgovor je stigao sa oko 10% adresa (odgovor ili zahtev za isključivanje sa email liste). Od onih koji su odgovorili na neki način, oko 60% ispitanika je popunilo anketu. Podaci su prikupljeni u periodu između 2. juna 2017. i 23. januara 2018. Izbori su održani 2. aprila 2017.

Iako se ovde radi o prigodnom uzorku potrebno je istaći nekoliko karakteristika. Prvo, u uzorku ima građana iz svih krajeva Srbije, i gotovo svih opština. Dakle, postignuta je geografska reprezentativnost. Zatim, uključeni su ispitanici različitog obrazovnog, uzrasnog i profesionalnog statusa. Uzorak je, naravno, pristrasan u smeru mlađih, bolje obrazovanih, urbanih ispitanika, zaposlenih u javnoj službi. Ali, uz pomoć ponderisanja, karakteristike uzorka moguće je donekle približiti karakteristikama populacije (nije moguće u potpunosti u pogledu starosti i obrazovanja).

Jasno je da ovako konstruisani uzorak nije baziran na slučajnom izboru, nego prvenstveno na samoselekciji i dostupnosti. Međutim, pošto se tradicionalne metode prikupljanja podataka (licem u lice, na primer) susreću sa sve izraženijim problemima (De Leeuw, Hox & Luiten 2018), on-lajn anketiranje na prigodnim uzorcima postaje sve prihvatljivije. Pojedina poređenja zapravo sugerišu da tradicionalne metode na slučajnim uzorcima nisu uvek superiorne (Breton et al. 2017; Baker et al. 2013).

INSTRUMENT: CSES OPERACIONALIZACIJA POPULISTIČKE IDEOLOGIJE⁵

ANTIELITISTIČKA ORIJENTACIJA

Prvu komponentu CSES koncepta populističke ideologije čini antielitistička orijentacija. Ovu komponentu operacionalizuju iskazi koji izražavaju negativan stav prema političkim elitama – verovanje da političari ne vode računa o narodu, da su oni samo zapravo najveći problem u društvu, da političari rade u interesu bogatih i moćnih, a da bi u stvari narod trebalo da ima suverenu političku moć. Odgovaralo se na Likertovoj skali od 1 (uopšte se ne slaže) do 5 (potpuno se slaže).

U ovu kategoriju antielitističke orijentacije i kritičkog stava prema demokratiji spada i stav koji izražava glorifikaciju populističkog vođe, koji „zaobilazi pravila kako bi obavio posao”. Ipak, ova čestica će biti analizirana odvojeno od ostalih iz ove grupe. Na osnovu preliminarnih analiza, ispostavilo se da je taj stav u negativnoj korelaciji sa ukupnim skorom preostalih čestica. Dakle, pokazalo se da su različiti latentni stavovi u njihovoj osnovi.⁶ Analiza pouzdanosti (interne konzistencije) pokazala je da navedenih 5 čestica čini zadovoljavajuće konzistentnu skalu antielitizma (Alpha=.68). Čestice skale antielitističke orijentacije, sa deskriptivnim statističkim pokazateljima, prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1. Čestice skale antielitističke orijentacije i stav prema populističkom vođi – Deskriptivni pokazatelji

	N	Aritmetička sredina	St. greška	Korelacija sa skalom
Antielitistička orijentacija				
Qo4b Većini političara nije stalo do naroda.	1888	4.12	0.03	0.75
Qo4c Većini političara se može verovati.*	1879	3.81	0.03	0.55
Qo4d Političari su najveći problem u Srbiji.	1854	3.65	0.03	0.73
Qo4f Narod, a ne političari, trebalo bi da donosi najvažnije političke odluke.	1881	3.45	0.03	0.55

5 Za detaljan prikaz, videti dokument *CSES Planning Committee Module 5 Pre-Plenary Report* (Hobolt et al. 2016).

6 Izostavljena je još jedna stavka, koja glasi: „Ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa”. Razlog za to je što se takođe pokazalo da ne spada sadržinski u antielitističku orijentaciju, a ni na drugi način ne doprinosi koncipiranju populizma kod naših ispitanika.

Q04g Većini političara je stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni.

1882 3.98 0.03 0.76

Stav prema populističkom vođi

Q04e Imati snažnog vođu u vladi je dobro za Srbiju, čak i kada taj lider zaobilazi pravila kako bi obavio posao.

1874 2.47 0.03

Beleške: Sumirani indeks antielitističke orijentacije: Alfa=.68

Čestica koja se odnosi na populističkog vođu (Q04e) nije uključena u skalu jer ne korelira sa ostalim elementima skale.

* Odgovori šifrirani u suprotnom smeru.

Ovde možemo izneti dve opservacije. Prvo, u proseku, građani Srbije su pokazali visok nivo antielitističke orijentacije, tj. prilično izražen negativni stav prema političkoj eliti. S druge strane, stav prema poželjnosti populističkog vođe je pretežno negativan. Druga opservacija je da pojedinačne stavke antielitističke orijentacije visoko koreliraju sa samom skalom, što ukazuje da se tom skalom meri jedna konzistentna orijentacija.

NEGATIVNI STAV PREMA MANJINAMA I IMIGRANTIMA

Drugu dimenziju CSES koncepcije populističke ideologije čini negativan stav prema manjinama, a posebno imigrantima. U literaturi se ova dimenzija sreće pod različitim imenima – nacionalizam, nativizam, etnocentrizam. Čestice u ovoj grupi izražavaju stav da manjine treba da se prilagode običajima i tradiciji većine, stav da je volja većine primarna, kao i nekoliko tvrdnji koje izražavaju negativan stav prema imigrantima.

Analiza pouzdanosti, prikazana u Tabeli 2, takođe ukazuje da se radi o zadovoljavajuće koherentnoj i konzistentnoj skupini čestica.

Tabela 2. Čestice skale antimanjinske orijentacije – Deskriptivni pokazatelji

	N	Aritmetička sredina	St. greška	Korelacija sa skalom
Q05a Manjinske grupe treba da se prilagode običajima i tradiciji u Srbiji.	1,849	3.22	.032	.71
Q05b Volja većine treba da uvek prevagne, čak i nad pravima manjinskih grupa.	1,845	2.64	.033	.73
Q05c Imigranti su, generalno govoreći, dobri za srpsku ekonomiju.*	1,839	3.87	.026	.58

Q05d Srpska kultura je generalno oštećena od strane imigranata.	1,847	2.38	.032	.79
Q05e Imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji.	1,845	2.75	.033	.79

Beleške: Sumirani indeks antimanjinske orijentacije: Alfa=.77

* Odgovori šifrirani u suprotnom smeru.

ISKLUČIVI NACIONALNI IDENTITET

Populistički koncept nacije podrazumeva isključivost – ne može svako da postane član nacije, bez obzira na nastojanja. Sledeći skup pitanja izražava gradirane nivoe isključivosti, od potrebe da neko bude rođen u Srbiji da bi bio pripadnik nacije, pa do toga da je dovoljno da „poštuje srpske običaje i tradiciju”. Pretke, na primer, nije moguće steći, ali je moguće prihvatiti običaje i tradiciju, naučiti jezik. Ovom skupu čestica je dodat iskaz u vezi potrebe pripadnosti Srpskoj pravoslavnoj crkvi. To je učinjeno imajući u vidu značaj religijske identifikacije za konstrukciju nacionalnog identiteta u regionu.

Pitanje je formulisano na sledeći način: *Neki ljudi smatraju da su određene stvari važne da bi neko bio pravi Srbin. Drugi kažu da nisu važne. Koliko su po Vama važne sledeće stvari da bi neko bio istinski Srbin?* Ponuđene opcije su prikazane u narednoj tabeli. Odgovaralo se izborom jedne od četiri ponuđene opcije: od „1. Potpuno je nevažno” do „4. Veoma je važno”. Iako navedene stavke mogu da se posmatraju kao različiti stepeni isključivosti, pokazalo se da je skalu najprimerenije tretirati kao aditivnu. Koeficijent pouzdanosti Indeksa isključivog nacionalnog identiteta, konstruisanog sumiranjem odgovora, najviši je od tri prikazana: Alpha=.80.

Tabela 3. Čestice skale isključivog nacionalnog identiteta – Deskriptivni pokazatelji

	N	Aritmetička sredina	St. greška	Korelacija sa skalom
Q06a Da je rođen u Srbiji.	1831	1.96	0.023	0.71
Q06b Da ima srpske pretke.	1825	2.44	0.024	0.80
Q06c Da zna da govori srpski jezik.	1826	3.11	0.022	0.71
Q06d Da poštuje srpske običaje i tradiciju.	1826	2.95	0.023	0.77
Q06x Da je vernik/ca Srpske pravoslavne crkve.	1826	2.11	0.025	0.74

Primerbe: Sumirani indeks isključivog nacionalnog identiteta (5 pitanja): Alfa=.80

REZULTATI

Analizi strukture populističke ideologije, na osnovu CSES operacionalizacije, može se pristupiti na dva načina. Jedan je faktorskom analizom svih 17 uključenih pojedinačnih stavki, tj. pitanja. Drugi bi bio tako što bi se faktorska analiza sproveda nad podskalama populističke ideologije. Pojedinačne stavke bi bile grupisane u podskale, prema teorijskom konstruktumu kojem pripadaju.

Mi ćemo ovde pristupiti na ovaj drugi način, jer se tako dobija jasnija slika o položaju poddimenzija s obzirom na teorijsku koncepciju populizma. Ipak, osnovne rezultate bazirane na analizi pojedinačnih stavki naveli smo u prilogu, da bi se videlo u kojoj meri rezultati zavise od načina na koji se pristupilo analizi. Odmah se može reći da oba pristupa navode na iste zaključke.

RELACIJE IZMEĐU KOMPONENTI POPULISTIČKE IDEOLOGIJE

Analize koje slede uključuju i stavku koja se odnosi na podršku populističkom vođi kao posebnom elementu populističke ideologije. Razlozi za to su i teorijski i empirijski. Prvo, glorifikacija populističkog vođe se u literaturi redovno ističe kao jedna od prepoznatljivih karakteristika populizma u politici. Zbog toga bi bilo neopravdano da se ta stavka isključi iz analize, bez obzira što je zastupljena samo jednom stavkom, a ne posebnom skalom. Analize su takođe pokazale da uključivanje te stavke doprinosi razumevanju i potpunijoj interpretaciji dobijenih rezultata.

U prvom koraku analize utvrđene su korelacije između teorijskih elemenata populističke ideologije. Rezultati prikazani u Tabeli 4 pokazuju prilično visoku korelaciju između antimanjinske orijentacije i prihvatanja isključivog nacionalnog identiteta. To je i očekivano, pošto se obe dimenzije mogu shvatiti kao izrazi opštije nacionalističke, netolerantne orijentacije. Međutim, ta dva stava su u prilično niskoj ili nultoj korelaciji sa antielitističkom orijentacijom. Dakle, već na ovom prvom koraku se može zaključiti da je ideja o koherentnoj populističkoj ideologiji upitne validnosti kada se radi o ispitanicima iz Srbije.

Pozitivan stav prema populističkom vođi je u očekivanoj korelaciji sa antimanjinskim i nacionalističkim stavom. Međutim, korelacija sa antielitizmom je neočekivana – ide u negativnom smeru. Iako prema standardnom modelu populizma glorifikacija vođe ide zajedno sa kritikom političke elite, u Srbiji je slučaj suprotan. Nakon tih izbora glorifikacija vođe je išla ruku pod ruku sa pozitivnim stavom prema političkoj eliti.

Tabela 4. Korelacije između subdimenzija populističke ideologije (i stava prema populističkom vođi)

	Antielitistička orijentacija	Antimanjinska orijentacija	Isključivi nacionalni identitet
Antimanjinska orijentacija	.14*		
Isključivi nacionalni identitet	.05	.55*	
Populistički vođa	-.25*	.24*	.20*

* $p < .01$

Precizniju sliku o strukturi populističkih stavova će nam dati rezultati faktorske analize. Scree test je sugerisao izvođenje dva faktora (iako je karakteristična vrednost drugog faktora manja od 1), čija je struktura prikazana u Tabeli 4. Prvi faktor je definisan prvenstveno negativnim stavovima prema nepripadnicima sopstvene nacije, i u manjoj meri sklonošću glorifikaciji populističkog vođe. Drugi faktor, koji nije u korelaciji sa prvim (proverena je i kosougla rotacija faktora), definisan je, sa jedne strane, antielitizmom, a sa druge, negativnim stavom prema populističkom vođi.

Tabela 5. Faktorska analiza elemenata populističke orijentacije

Varijable	F1	F2
Antielitizam		0.44
Antimanjinska orijentacija	0.68	
Isključivi nac. identitet	0.65	
Glorifikacija vođe (Q04e)	0.32	-0.37

Prikazani su koeficijenti $> .20$

Zaključak ovog dela analize je jasan: strukturalna hipoteza o postojanju opšte dimenzije populističke ideologije *nije* potvrđena. Podaci ne pružaju podršku modelu prema kojem bi uključeni stavovi formirali tri povezane komponente opštije populističke ideologije. Naprotiv, rezultati pokazuju konvergenciju stavova u dve dimenzije, jednu koju čini kombinacija antimanjinske i nacionalističke orijentacije sa sklonošću glorifikaciji vođe, koja podseća na desničarski autoritarni populizam ili samo desničarski autoritarizam.

Druga dimenzija, koju čine antielitizam i negativna projekcija glorifikacije vođe, predstavlja neočekivanu kombinaciju, jer, prema teorijskom modelu, ta dva elementa treba da budu u pozitivnoj korelaciji. Ovde se verovatno radi o uticaju konkretnog političkog konteksta. Negativan stav prema političkoj eliti može da znači i prosto negativan stav prema partiji (ili partijama) koje su duže vreme na vlasti i koje se identifikuju sa sintagmom 'političari'. Ako je još situacija takva da je populistička partija, sa

populističkim vođom, ta partija koja je na vlasti, onda bi se očekivalo da će negativan stav prema političkoj eliti (tj. vladajućoj populističkoj partiji) i populističkom vođi činiti jedan relativno koherentan stav, kao što ovi rezultati pokazuju.

Drugi deo analize treba da nam pokaže da li je ovakvo tumačenje održivo, a takođe i da nam prikaže ideološki profil srpskih partija na dimenzijama populističke orijentacije.

DIMENZIJE POPULISTIČKE IDEOLOGIJE I PARTIJSKE PREFERENCIJE

Tabela 6 prikazuje korelacije između komponenti populističke ideologije i stepena simpatija prema najvažnijim srpskim političkim partijama i kandidatima u periodu tadašnjih izbora. Simpatije prema političkim partijama merene su standardnim 11-stepenim pitanjima, uključenim u CSES upitnik.

Pošto goreprikazani rezultati nisu potvrdili hipotezu o opštoj populističkoj ideologiji, ovde ne možemo da proverimo da li opšti populizam korelira sa partijskim preferencijama. Osnovni 'problem' je u tome što antielitizam (u Srbiji tog vremena) ne korelira sa ostalim teorijskim elementima populizma. Ako bismo SNS smatrali populističkom strankom, kao što mnogi analitičari tvrde, ovi rezultati pokazuju da su simpatije prema toj stranci u korelaciji sa tri od četiri elementa populističke ideologije: anti-manjinskom orijentacijom, isključivim nacionalnim identitetom, glorifikacijom populističkog vođe, ali u negativnoj sa antielitizmom. Antielitizam, prema teoriji, bi, međutim, trebalo da bude centralni element populizma.

Antielitizam je tada karakterisao samo simpatije prema Belom – kandidatu koji je nedvosmisleno nastupao sa izrazitom kritikom političkog establišmenta u Srbiji. Da li bi se zbog toga podrška Belom mogla okarakterisati kao populistička? Na osnovu korelacija sa preostalim elementima populizma jasno je da ne bi. Simpatije prema Belom su u negativnoj korelaciji sa antimanjinskom orijentacijom, isključivim nacionalnim identitetom i glorifikacijom populističkog vođe.

Korelacije koje se odnose na ostale političke partije generalno su slične jednom od ova dva glavna primera, iako su koeficijenti uglavnom niži. Tako, na primer, glavni koalicioni partner SNS-a Socijalistička partija Srbije ima vrlo sličan profil kao i SNS, a takođe i SRS. Preostale tzv. opozicione stranke pokazuju generalno profile koji odgovaraju njihovoj tradicionalnoj reputaciji, kao liberalnije i tolerantnije stranke. Simpatije prema tim strankama, međutim, nisu jasno povezane sa stavom prema političkim elitama, pa ni prema populističkom vođstvu.

Tabela 6. Korelacije između dimenzija populizma i simpatija prema političkim partijama

Simpatije prema političkim partijama	Anti-elitizam	Anti-manjinska o.	Isključivi nac. identitet	Glorifikacija vođe
Srpska napredna stranka (SNS)	-.48*	.18*	.20*	.51*
Socijalistička partija Srbije (SPS)	-.27*	.14*	.20*	.40*
Demokratska stranka (DS)	-.03	-.21*	-.16*	-.17*
Demokratska stranka Srbije (DSS)	-.05	.10*	.11*	.10*
Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV)	-.10*	-.17*	-.09*	-.002
Liberalno-demokratska partija (LDP)	-.07	-.18*	-.12*	-.02
Beli (Preletačević)	.19*	-.20*	-.15*	-.15*
Srpska radikalna stranka (RS)	-.11*	.21*	.24*	.28*

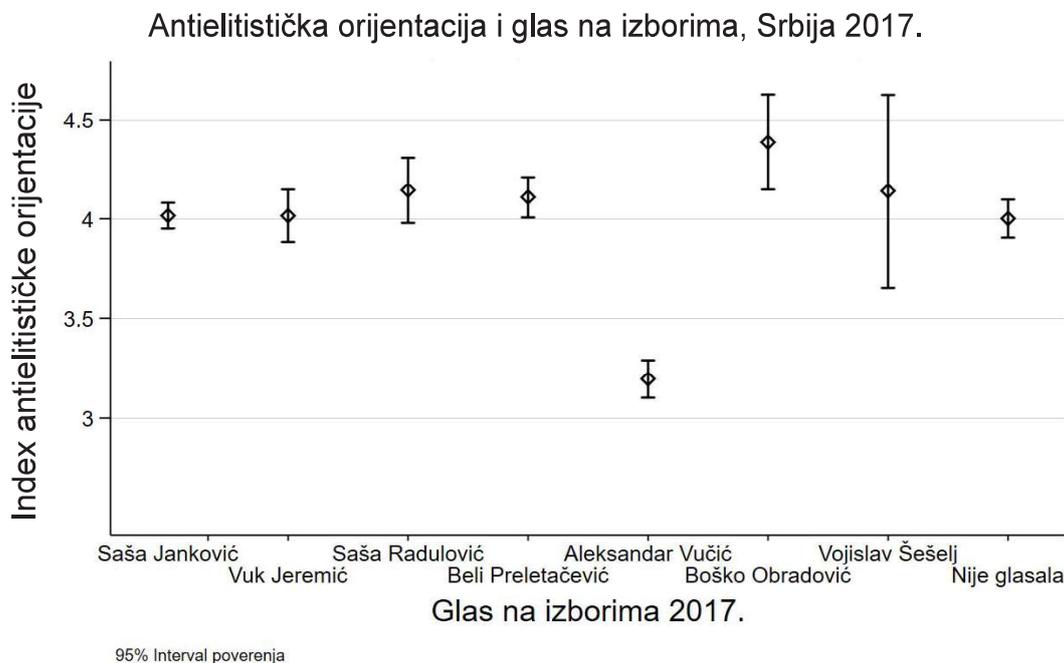
*p<.001

Prikazani rezultati se odnose na povezanost između stepena simpatija prema političkim partijama i pojedinačnih dimenzija populizma. To znači da na rezultate za svaku partiju utiču svi ispitanici, bez obzira na to za koga su glasali. Zbog toga bismo još jasniju sliku očekivali kad uporedimo glasače pojedinih partija i kandidata na tim izborima. Grafikon 1 prikazuje prosečne skorove glasača različitih kandidata na predsedničkim izborima 2017. godine, na skali antielitizma. Fokusiramo se samo na ovu dimenziju, jer ona izrazito odstupa od teorijskih očekivanja. Rezultati vrlo jasno pokazuju rascep između glasača kandidata iz partije na vlasti (A. Vučića) i glasača koji su podržali ostale kandidate.⁷ Statistički značajno viši nivo antielitističke orijentacije, u poređenju sa glasačima SNS kandidata, pokazali su ne samo glasači svih ostalih kandidata, nego i izborni apstinenti. Jasno je, dakle, da ova skala meri i stav prema partiji na vlasti, a ne samo populizam.⁸

7 Prikazani su rezultati samo za glasače onih kandidata kojih je u uzorku bilo dovoljno da se relativno pouzdano odredi prosečan skor.

8 Interesantno je da je negativan stav prema političkoj eliti toliko raširen u Srbiji da je čak i stav glasača koji su podržali SNS kandidata iznad neutralnog skora (3). Dakle, i glasači A. Vučića smatraju da su političari u Srbiji veliki problem, ali ipak u mnogo manjoj meri nego glasači svih ostalih kandidata.

Grafikon 1. Prosečan nivo antielitističke orijentacije kod glasača različitih kandidata na predsedničkim izborima 2017. godine

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Da bismo proverili teorijsku hipotezu o strukturi populističke ideologije, koju čine tri komponente – antielitizam, antimanjinska orijentacija i isključiva koncepcija nacionalnog identiteta, primenjena je faktorska analiza na CSES operacionalizaciji populističke ideologije (Hobolt et al. 2016). Podaci su prikupljeni u Srbiji, nakon predsedničkih izbora 2017. godine, putem on-lajn ankete. Uzorak ispitanika je prigodan, ali su zastupljene sve osnovne socio-demografske kategorije stanovništva.

Testiranje strukturalne hipoteze je pokazalo da srpska realnost ne odgovara teorijskom konstrukt opšte populističke ideologije. Odstupanje se odnosi na antielitističku orijentaciju, koja ne korelira sa ostalim komponentama teorijskog modela populističke ideologije.

Analiza povezanosti poddimenzija populističke ideologije sa partijskim preferencijama je pokazala da skale antimanjinske orijentacije i isključivog nacionalnog identiteta koreliraju sa preferencijama za stranke u skladu sa poznatim ideološkim profilom i reputacijom tih stranaka. Pojedine stranke privlače tolerantnije glasače, a pojedine privlače netolerantne. Takva povezanost ne podrazumeva neophodnost pozivanja na populizam. Primere nije je možda te nalaze tumačiti kao potvrdu odranije poznate važnosti autoritarnosti i tradicionalizma za političke podele u Srbiji (e.g., Pantić i Pavlović 2009; Todosijević 2006).

Interpretacija koja se nameće je da skala antielitizma u Srbiji 2017. godine nije funkcionisala onako kako se prema teorijskom modelu populističke ideologije od nje očekuje. Pokazalo se da ona zapravo razlikuje glasače partija na vlasti od glasača opozicionih partija. To važi čak i bez obzira na njihove međusobne ideološke razlike. Na primer, glasači V. Šešelja su takođe pokazali viši nivo antielitizma, iako je ta stranka u realnosti saradivala sa SNS-om, a i ideološki se znatno razlikuje od većine drugih opozicionih stranaka.

Opšti zaključak je da je testirani model populističke ideologije podložan uticaju raspodele političke moći u datom političkom kontekstu. Pretpostavljamo da je mnogo veća verovatnoća da se teorijski model pokaže kao adekvatan u klasičnim savremenim primerima populizma, gde su glavne populističke partije u opoziciji. Njihova antielitistička retorika verovatno dobro može da se reprezentuje iskazima kakvi se nalaze u CSES skali antielitizma. Ti iskazi generalno se odnose na političare uopšte. Međutim, na osnovu primera iz Srbije, očekivali bismo teškoće kada su populističke partije na vlasti neko duže vreme, dovoljno da oni sami budu identifikovani kao politička klasa. Ostaje za buduća istraživanja da se proverí koliko je ovakva formulacija antielitizma primenjiva u različitim političkim kontekstima. Pojedine preliminarne analize, na primer u Mađarskoj gde je populistički Fides takođe duži period na vlasti, ukazuju na postojanje istog problema (Todosijević 2018).

Za buduća istraživanja ostaje zadatak da reše problem merenja antielitizma. Jedno od mogućih rešenja jeste formulacija tvrdnji na način koji ne bi vodio konflaciji stavova prema partijama na vlasti i prema političkoj eliti generalno. Nije jasno kako bi se to izvelo na način koji bi bio pogodan za komparativna istraživanja. Drugi mogući pristup je da se antielitizam mora definisati posebno, za svaki politički kontekst. Na primer, u Mađarskoj bi se kao meta populističkog antielitizma mogao navesti G. Soroš i njegove fondacije. U Srbiji bi to mogla biti, možda, 'beogradska liberalna elita'. Međutim, iako bi to možda dovelo do poboljšanog merenja populizma u okviru jedne zemlje, nejasno je kako bi se taj pristup primenio u komparativnim istraživanjima i da li bi doprineo konceptualizaciji populizma kao opšte ideologije. Izazov merenja opšte populističke ideologije u komparativnom kontekstu, dakle, ostaje otvoren.

Teorijske implikacije dobijenih rezultata, posebno ako se slični rezultati ponove u slučajevima gde su populističke partije duže vreme na vlasti, vredne su dodatne diskusije. Jedna implikacija bi mogla biti da antielitizam zapravo nije taj sržni deo populističke ideologije. To bi značilo da su populisti koji nisu antielitisti – zamislivi. To bi takođe sugerisalo ozbiljnu reviziju teorijske literature o populizmu kao ideologiji. Za sada nije izvesno da postoji neka alternativna ideološka komponenta koja bi mogla da zauzme

mesto u središtu populističke ideologije. Izgleda da je 'tanka srž' populizma toliko tanka da se zapravo ne može definisati. Takvo tumačenje rezultata nas vodi opasno blizu zaključka da sam koncept populizma kao ideologije možda i nije koristan. U tom slučaju, bilo bi primerenije tumačiti populizam kao retorički stil pre nego kao ideologiju.

Međutim, čini se da je takav ishod malo verovatan. Jedan od razloga je verovatno to što opisani koncept populizma kao 'tanke ideologije' deluje uverljivo kada se radi o zapadnoevropskim slučajevima populizma, posebno kod (relativno) malih, radikalnih opozicionih partija. U ovoj varijanti ostaje zadatak ne samo da se poboljša metod merenja populizma u slučajevima 'atipičnih populizama', kao što je ovde prikazani, nego i da se formuliše uverljivo teorijsko obrazloženje validnosti koncepta koji je toliko zavisano od konteksta. Antimanjinska orijentacija i isključivi nacionalni identitet nisu dovoljni da bi se pored koncepta radikalne desnice zadržao i populizam kao ideologija. U suprotnom, realna je mogućnost da populizam izgubi vrednost kao naučni koncept i poistoveti se sa običnom negativnom političkom etiketom.

LITERATURA

- Akkerman, Agnes, Mudde, Cas & Zaslove, Andrej. 2013. How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies* 47(9): 1324–1353. doi: 10.1177/0010414013512600.
- Baker, Reg, Brick, J. Michael, Bates, Nancy A., Battaglia, Mike, Couper, Mick. P., Dever, Jill A., ... & Tourangeau, Roger. 2013. Summary report of the AAPOR task force on non-probability sampling. *Journal of Survey Statistics and Methodology* 1(2): 90–143. doi: 10.1093/jssam/smt008.
- Block, Elena, & Negrine, Ralph. 2017. The populist communication style: Toward a critical framework. *International Journal of Communication* 11: 178–197.
- Breton, Charles, Cutler, Fred, Lachance, Sarah & Mierke-Zatwarnicki, Alex. 2017. Telephone versus Online Survey Modes for Election Studies: Comparing Canadian Public Opinion and Vote Choice in the 2015 Federal Election. *Canadian Journal of Political Science* 50 (4): 1005–36. doi: 10.1017/S0008423917000610.
- Canovan, Margaret 2002. Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Y. Mény & Y. Surel (Eds.), *Democracies and the populist challenge* (pp. 25–44). Basingstoke, UK: Palgrave.
- de Leeuw, Edith, Hox, Joop, & Luiten, Annemieke 2018. International Nonresponse Trends across Countries and Years: An analysis of 36 years of Labour Force Survey data. *Survey Methods: Insights from the Field*, 1–11. doi: 10.13094/SMIF-2018-00008.

- Derks, Anton. 2006. Populism and the Ambivalence of Egalitarianism. How Do the Underprivileged Reconcile a Right Wing Party Preference with Their Socio-Economic Attitudes? *World Political Science Review* 2(3): 175–200.
- Fennema, Meindert. 2005. Populist Parties of the Radical Right. In: J. Rydgren (Ed.), *Movements of Exclusion: Radical Right-Wing Populism in the Western World* (pp. 1–24). New York: Nova Science Publishers.
- Grbeša, Marijana & Šalaj, Berto. 2018. *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*. Zagreb: Tim press.
- Hobolt, Sara, Anduiza, Eva, Carkoglu, Ali, Lutz, Georg & Sauger, Nicolas. 2016. *CSES Module 5: Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*. CSES Planning Committee Module 5 Pre-Plenary Report. http://www.cses.org/plancom/module5/CSES5_ContentSubcommittee_FinalReport.pdf, (accessed 21.6.2019).
- Ivarsflaten, Elisabeth. 2008. What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases. *Comparative Political Studies*, 41(1), 3–23. doi: 10.1177/0010414006294168.
- Jagers, Jan & Walgrave, Stefaan. 2007. Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3): 319–345. doi: 10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x.
- Jovanović, Miodrag. 2013. Parlamentarni izbori u Srbiji 2012. godine – rezultati i političke posledice. U: Jovanović, M. i Vučićević, D. (ur.), *Izbori u Srbiji 2012. godine: (Ne)očekivana promena*. Beograd: Institut za političke studije.
- Jovanović, Srđan M. 2018. “You’re Simply the Best”: Communicating Power and Victimhood in Support of President Aleksandar Vučić in the Serbian Dailies Alo! and Informer. *Journal of Media Research-Revista de Studii Media* 11(2 (31)): 22–42. doi: 10.24193/jmr.31.2.
- Kyle, Jordan, & Gultchin, Limor. 2018. *Populists in power around the world*. London: Tony Blair Institute for Global Change. <https://institute.global/policy/populists-power-around-world> (accessed 2.5.2020).
- Mikucka-Wójtowicz, D. 2017. Populizam u političkim strankama – strategija ili ideologija? In Z. Lutovac, (ed.), *Populizam* (pp. 103–118), Beograd: Institut društvenih nauka.
- Miščević, Nenad. 2019. „Vratit ćemo narodu državu” – desni populizam, nacionalizam i novi izazovi. *Političke perspektive* 9 (1): 37–66. doi: 10.20901/pp.9.1.02.
- Mudde, Cas. 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition* 39(4): 541–563. doi: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x.
- Pantić, Dragomir & Pavlović, Zoran. 2009. *Political Culture of Voters in Serbia*. Belgrade: Institute of Social Sciences.

- Pauwels, Teun. 2010. Explaining the Success of Neo-liberal Populist Parties: The Case of Lijst Dedecker in Belgium. *Political Studies* 58(5): 1009–1029. doi: 10.1111/j.1467-9248.2009.00815.x.
- Rooduijn, Matthijs. 2014. Vox populismus: a populist radical right attitude among the public? *Nations and Nationalism* 20(1): 80–92. doi: 10.1111/nana.12054.
- Rooduijn, Matthijs. 2018. What unites the voter bases of populist parties? Comparing the electorates of 15 populist parties. *European Political Science Review*, 10(3): 351–368. doi: 10.1017/S1755773917000145.
- Schamis Hector E. 2006. Populism, socialism, and democratic institutions. *Journal of Democracy* 17(2): 20–34. doi: 10.1353/jod.2006.0072.
- Schenkkan, Nate, & Repucci, Sarah. 2019. The Freedom House Survey for 2018: Democracy in Retreat. *Journal of Democracy* 30(2), 100–114. doi: 10.1353/jod.2019.0028.
- Spasojević, Dušan. 2017. Može li populizam biti vladajuća ideologija? U: M. Simendić, *Demokratski otpori normalizaciji autoritarizma u Evropi* (str. 75–93). Zbornik radova sa redovne međunarodne konferencije Udruženja za političke nauke Srbije. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije i Fakultet političkih nauka.
- Stanley, Ben. 2008. The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies* 13(1): 95–110. doi: 10.1080/13569310701822289.
- Stojiljković, Zoran & Spasojević, Dušan. 2018. Populistički Zeitgeist u „proevropskoj” Srbiji. *Politička misao: Croatian Political Science Review*, Vol. 55, Issue 3, pp. 104–128. doi: 10.20901/pm.55.3.04.
- Šalaj, Berto. 2012. Suvremeni populizam. *Anali Hrvatskog politološkog društva* 9 (1): 21–49.
- Taggart, Paul. 2000. *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Taguieff, Pierre-André. 1995. Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem. *Telos* 103: 9–43. doi: 10.3817/0395103009.
- Todosijević, Bojan. 2006. Politics in Serbia 1990–2002: A cleavage of world views. *Psihologija* 39(2): 121–146.
- Todosijević, Bojan. 2015. The elusive substance of populism: Structure of populist ideology in the Netherlands. *Teme* 39(4): 1121–1146.
- Todosijević, Bojan. 2018. *Anti-elite orientation and populism in comparative perspective*. Prikazano na konferenciji Parties, Populism and Participation: Hungarian elections in a comparative perspective. Central European University, Budimpešta, Mađarska, 6. jun 2018.
- Van der Brug, Wouter, & Fennema, Meindert. 2007. Forum: Causes of Voting for the Radical Right. *International Journal of Public Opinion Research* 19(4): 474–87. doi: 10.1093/ijpor/edmo31.

Zaslove, Andrej. 2008. Here to stay? Populism as a new party type. *European Review* 16(3): 319–336. doi: 10.1017/S1062798708000288

SUMMARY

THE STRUCTURE OF POPULIST IDEOLOGY: SRBIJA 2017

There is a growing perception in the literature on populism that it can be characterized as an ideology that has a specific, albeit 'thin', content. It is considered that this applies not only to political parties and movements, but also to the attitudes of those who support populist parties and personalities. The Comparative Study of Electoral Systems (CSES, www.cses.org) included in its 5th module the operationalization of populist ideology as a combination of three basic orientations: a negative attitude towards minorities and immigrants, a negative attitude towards political elites, and an exclusive conception of national identity. In this paper, we analyze the extent to which such a conception of populist ideology has empirical support based on data from Serbia. The data was collected after the 2017 presidential election, using an online survey method. The structural hypothesis on the interconnectedness of the theoretical components of populist ideology was tested. After that, the connection between the dimensions of the components of populist ideology and party preferences was analyzed. The results showed that these three components do not converge towards a more general dimension of populist ideology. It was concluded that the scale of anti-elitism, in the context of Serbia, is an indicator of the attitude towards the ruling parties, and not just populist antipathy towards the political elite.

KEYWORDS: populism, ideology, elections, Srbija, CSES.

PRILOG

FAKTORSKA ANALIZA ELEMENATA POPULISTIČKE
ORIJENTACIJE

U analizu je uneto 17 osnovnih stavki CSES operacionalizacije populističke ideologije. Faktorska analiza je ukazala na dva značajna faktora (prema kriterijumu karakteristične vrednosti veće od 1.0, kao i prema Skri kriterijumu).

Tabela 1. Faktori populističke ideologije nakon kosougle rotacije (Oblimin)

Šifra	Čestica	F1	F2
Q5_SQ001	Ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa.		0.42
Q5_SQ002	Većini političara nije stalo do naroda.		0.73
Q5_SQ003 (r)	Većini političara se može verovati. (obrnuto)		0.33
Q5_SQ004	Političari su najveći problem u Srbiji.		0.62
Q5_SQ005	Imati snažnog vođu u vladi je dobro za Srbiju, čak i kada taj lider zaobilazi pravila kako bi obavio posao.	0.31	-0.32
Q5_SQ006	Narod, a ne političari, bi trebalo da donosi najvažnije političke odluke.		0.38
Q5_SQ007	Većini političara je stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni.		0.73
Q6_SQ001	Manjinske grupe treba da se prilagode običajima i tradiciji u Srbiji.	0.55	
Q6_SQ002	Volja većine treba da uvek prevagne, čak i nad pravima manjinskih grupa.	0.61	
Q6_SQ003 (r)	Imigranti su, generalno govoreći, dobri za srpsku ekonomiju. (obrnuto)	0.37	
Q6_SQ004	Srpska kultura je generalno ugrožena od strane imigranata.	0.63	
Q6_SQ005	Imigranti povećavaju stopu kriminala u Srbiji.	0.65	
Q7_SQ001	Da je rođen u Srbiji.	0.55	
Q7_SQ002	Da su mu preci Srbi.	0.61	
Q7_SQ003	Da zna da govori srpski jezik.	0.53	
Q7_SQ004	Da poštuje srpske običaje i tradiciju.	0.69	
Q7_SQ005	Da je vernik/ca Srpske pravoslavne crkve.	0.64	

Prikazani su koeficijenti >.30